

УДК 338.24.021.8 (52) К21

Караханова Олена, МФ НаУКМА

Японське "економічне диво": основні аспекти, запозичення досвіду

За тлумачним словником В.Даля *диво* – будь-яке явище, яке ми не можемо пояснити відомими нам законами природи. Післявоєнний економічний розвиток Японії дійсно схожий на диво, але диво, яке можна пояснити законами економіки.

В період 1960-1979 рр. доход на душу населення в Японії зростав із середньорічними темпами – 9,4 % [7]. При такому темпі доходи подвоюються менш ніж за 8 років. В чому ж секрет японського економічного зростання? Як змогла маленька країна, не маючи своїх енергетичних ресурсів, із зруйнованими майже всіма основними фондами вийти на провідне місце у світовій економіці? Цьому сприяло багато факторів, і в цій роботі ми спробуємо їх розкрити, пояснити та прослідити наслідки. Це питання є дуже актуальним саме для України. Наша країна зараз перебуває у складному стані. Якщо в Японії основні фонди були зруйновані війною, то у нас вони майже просто не використовуються через низку причин. Після розпаду СРСР розірвались економічні стосунки з основними постачальниками енергоресурсів і їх нестача відчувається по всій країні. Тобто, можна сказати, що Україна знаходиться навіть в ще гіршому стані, ніж Японія після війни. Необхідно швидко прийняти ефективні реформи, щоб вивести її з кризи. Тому, вивчення японського досвіду потрібно нам для можливого використання в період структурної трансформації української економіки. Визначивши причини зростання японської економіки, ми зможемо, спираючись на їх досвід, створити свою, можливо кращу, модель виходу з кризи, впроваджуючи власні реформи.

Метою цієї роботи є аналіз японського феномену, вивчення тих законів, які пояснюють його сутність. Завданням буде з'ясувати механізми, які діяли після війни та привели до швидкого зростання, їх подальший вплив на економіку країни. Протягом роботи будуть розглянуті також економічні проблеми та шляхи їх вирішення.

Методологія дослідження будувалась на різних методах, а саме: логіко-аналітичному, статистико-економічному, історичному. Було застосовано багато статистичного матеріалу (довідники), з якого бралися основні кількісні показники. Також у процесі написання роботи була використана економічна література (підручники) та багато монографій. Цікавою є книга Б.З.Мільнера "Японський парадокс", яка висвітлює фактори зростання японської економіки та основні напрямки її розвитку у післявоєнний період. Але автор розглядає ці факти через призму комуністичних ідей, тому ця книга зараз є не дуже актуальною. У написанні роботи допомогла стаття С.Маркарьянц "Япония: первые шаги к "экономическому чуду", в якій були наведені основні економічні реформи та їх наслідки.

Дослідження стану економіки Японії проводилось в межах 50-80-х років. Тобто, були розглянуті післявоєнні роки і подальший розвиток до 90-х років. Саме в цей період відбулося зростання, були прийняті основні реформи. За цей час Японія пережила енергетичну кризу, значну інфляцію, набула нової ролі у міжнародному розподілі праці.

На думку автора даної роботи, фундаментом "економічного дива" і подальшого успішного розвитку можна вважати реформи другої половини 40-х років, які здійснювались по п'ятьох напрямках.

Перший з них – *розпуск дзабайцу*, тобто монополістичних об'єднань, замкнених сімейних концернів (в руках тільки чотирьох найбільших з них знаходилось 40 % національного багатства [6]. Згідно з антимонопольним законодавством головні компанії дзабайцу підлягали розпуску, а акції – стягуванню і відкритому продажу. Хоча заходи щодо ліквідації монополій не завжди носили послідовний характер, вони з самого початку завдали значного удару. Відтворені потім більшість корпорацій вже не мали колишньої влади.

Їх організація стала більш гнучкою, а зв'язки – рухомими. В результаті реформи відбувся перерозподіл капіталів, почався процес утворення сучасних фінансових груп, які вступили у суперництво одна з одною. Жорстка конкурентна боротьба позитивно вплинула на накопичення капіталу і зростання продуктивності праці. Поряд з іншими факторами вона привела до високих темпів зростання і є до сих пір однією з основ японської економічної структури на всіх рівнях підприємства.

Друга форма реформ охоплювала *сільське господарство*. До війни

поміщикам належало більше половини оброблюваної землі, яку вони на кабальних умовах здавали в оренду селянам. Орендні платежі поміщики вкладали в інші галузі, оскільки вони не були зацікавлені в розвитку сільського господарства. Завдяки законам (кінець 1946 р.) держава викупила у поміщиків землі понад встановленого розміру і продала дуже дешево селянам. Орендна плата була дуже низькою – 1-4 % вартості врожаю (до війни – 60 %) [6]. Були введені і податкові пільги. Таким чином аграрні перетворення створили сприятливі умови для розвитку сільського господарства. У селян виникла зацікавленість здійснювати інвестиції в технічні новітності.

Відповідні можливості з'явилися внаслідок відсутності ренти, наявності пільгового кредитування з боку держави і сільськогосподарської кооперації. Вже на початку 50-х років рівень виробництва досягнув довоєнної межі, а до 1960 р. країна майже повністю забезпечувала себе основними продуктами харчування.

На думку автора, земельна реформа сприятливо вплинула на народне господарство в цілому. Вона сприяла розширенню внутрішнього ринка завдяки зростанню виробничого і власного споживання сільських працівників, а також вирішенню проблеми робочої сили для промисловості та сфери послуг, що швидко розвивалися.

Третя група реформ торкалась *сфери праці і соціального забезпечення*. У відповідності до прийнятих в 1946-1947 рр. законами вперше був встановлений 8-годинний робочий день і 6-денна оплачувана відпустка. Наймачам передписувалося оплачувати понаднормову працю, відповідати за охорону праці і виробниче навчання. Робітники отримали права на створення профспілок, введення колективних переговорів, організацію страйків [1].

Реалізація цих законів створювала основу для покращення умов праці і відпочинку працівників, підвищення їх доходів. Це позитивно відбилось на зростанні продуктивності праці, удосконаленні виробництва, збільшенні власних збережень, що в свою чергу сприяло підвищенню норми накопичення і розвитку виробництва.

Четверта група реформ торкалась *системи освіти*, рівень якої в Японії був традиційно високий. У відповідності до закону, прийнятому в 1947 р., строк обов'язкового і безкоштовного навчання збільшили з 6 до 9

років, існувало сумісне навчання. Управління шкільним навчанням було децентралізовано, що привело до створення широкої мережі коледжів та інститутів для підготовки кадрів середньої ланки і підвищенню кваліфікації робітників. В подальшому задачі освіти пристосовувались до задач соціально-економічного розвитку. Високий рівень освіченості японців зіграв істотно роль в успіхах економіки. Уже в 50-60-ти роки за рівнем світи осіб 25-34 років Японія випередила всі розвинуті країни Європи і відставала лише від США. В теперішній час практично вся молодь закінчує 12-річку, більш 1/3 її продовжує навчання у вищих навчальних закладах [5].

П'ята група реформ торкалась *фінансів і грошового обігу*. В 1949-1950 рр. був здійснений комплекс заходів, відомих як програма економічної стабілізації. Об'єм промислового виробництва складав лише 30 % довоєнного рівня, сільського господарства – 60 % [4]. Відтворення відбувалось в умовах жорсткого державного контролю (системи державних ліцензій, фіксування цін і заробітної платні, раціонування торгівлі, регулювання діяльності кредитних інститутів тощо), але темпи зростання були незначними. Найбільшу загрозу представляла висока інфляція, викликана перш за все виплатою компенсацій по займах воєнного часу і субсидіях, що направлені в промисловість.

Програма економічної стабілізації була останньою з післявоєнних реформ, які лягли в основу подальшого поступового руху японської економіки. В наступному році здійснювалось ще багато перетворень, але вони лише доповнили конструкцію, яка, спираючись на фундамент післявоєнних реформ, підняли Японію на рівень провідних в економічному відношенні країн.

На думку автора, вдалому проведенню післявоєнних економічних перетворень сприяла низка факторів.

5. Характерною рисою реформ було проведення їх у комплексі, у всіх сферах життєдіяльності суспільства – економічній, соціальній, політичній, культурній. Найбільш повного відображення політичні і соціальні аспекти реформ знайшли в новій Конституції (1947 р.)
6. Автор вважає, що найбільш важливіше значення для розвитку економіки мала відмова Японії від війни як засобу подолання

міжнародних конфліктів. Це обумовило дуже низький рівень воєнних витрат (в межах 1 % ВВП), що надало можливість виробничого використання практично всіх наявних фінансових, матеріальних і людських резервів. Чому вони так зробили? Пояснення ми знаходимо в Конституції Японії за 1947 рік, частина II, ст. IX – відмова від війни. "Відверто прямуючи до заснованого на справедливості і порядку міжнародного миру, японський народ назавжди відмовляється від війни як вираження суверенного права нації та від застосування чи загрози застосування сили, як засобу врегулювання міжнародних суперечок. Для здійснення мети ніколи не будуть утримуватись сухопутні, морські та повітряні війська, а також інші військові сили. Право держави на ведення військових дій не буде визнаватись". А за договором безпеки між Японією та США, ст. I "Японія дає і США приймають по вступленні в дію даного Договору право розміщувати наземні, повітряні і морські сили в Японії і поблизу неї". Таким чином, для японських правлячих кіл така система представляла "американську атомну парасольку" країни, а також політичну і економічну співпрацю із США в інтересах відновлення і розвитку японської економіки, обмеження діяльності демократичних сил.

7. Успіху реформ сприяла також атмосфера, яка склалася навколо них, а також підтримка з боку населення. Японці підтримали уряд, взявши курс на відродження економіки. Вони підтримували жорсткі заходи, такі як заощадження, які вкладалися під дуже низькі відсотки (за 1948-1950 рр. сума депозитів тут подвоїлася). В певній мірі заощадження були вимушеними, тому що люди побоювались за своє майбутнє в умовах нестабільності, але вони робили цей крок, бо кожний бажав зробити свій внесок у відновлення економіки. Частка особистих заощаджень у накопиченні капіталу в порівнянні з іншими країнами до сих пір дуже висока і є важливим джерелом інвестицій в економіку.

Другою підвалиною автор вважає організаційно-управлінський потенціал як фактор реформ. На початку 80-х років "друга хвиля" інтересу до Японії перетворилася на справжній бум: від недооцінки значимості японського організаційно-управлінського потенціалу західні фахівці перейшли до прославлення японського досвіду і до пошуку в ньому панацеї зростання ефективності, продуктивності і якості на підприємствах США та

Європи.

Причиною такою уваги можна назвати такі компоненти японського організаційно-управлінського потенціалу:

- система "довічного найму";
- система оплати і службового просування "за старшістю";
- організаційні структури управління;
- система прийняття рішень "рінгісей".

Третьою цеглиною, що заклала фундамент "дива", є американська допомога. Багато фахівців, які досліджували економічний розвиток Японії після Другої Світової війни велику роль відводили США. Але існують суперечливі думки з приводу справжніх намірів американців, їх цілей та завдань.

Як вже згадувалось вище, Мільнер одним з факторів японського "економічного дива" вважав американську допомогу у вигляді субсидій, постачання сировини, продовольства та ін. Він вважав, що завдяки американській підтримці Японія змогла відновити свої сили після війни і навіть досягти такого неймовірного зростання [2]. Але тут одразу ж постає питання: "Хіба хтось робить щось без користі для себе?" І дійсно. Стала б Америка допомагати Японії, не маючи ніякої вигоди? Ні! На думку багатьох дослідників причин японського "економічного дива", Америка за допомогою своїх коштів намагалася контролювати всі сфери економічного життя Японії, нав'язувати їй свою думку в здійсненні внутрішньої та зовнішньої політики. Нижче будуть наведені деякі погляди на таку допомогу та її справжній вплив на розвиток економіки.

Економічний вплив США на Японію здійснювався за допомогою наступних заходів:

- продаж в кредит зайвих матеріалів американської армії. Загальна вартість проданого майна становила приблизно 75 млн. доларів [3];
- здача в оренду американських суден. Позбавивши Японію торговельного флоту і заборонивши японським суднам відвідувати іноземні порти, США здали їй в оренду свої судна, які їм були не потрібні. Фрахт судів коштував 35 млн. доларів;
- надання "в борг" будівельних матеріалів і механізмів. Американці привезли до Японії на 100 млн. доларів матеріалів, але вони виявились непотрібними і були передані японському урядові;

- використання заборгованості за повернене трофейне майно. Захопивши великі трофеї, американці вивезли те, що представляло для них цінність (прилади, нові види зброї, олово), а непотрібні залишки (білизна, одяг, вугілля) на суму 1 млрд. доларів повернули японському уряду [3].

Американська влада рекламувала це як "разову допомогу", щоб контролювати витрати коштів, що утворюються від реалізації американських товарів. Влада наполягала на створенні в Японії так званого еквівалентного фонду. Ресурси фонду склались із внесків японського уряду за рахунок коштів, отриманих від продажу в Японії американських товарів, прибутків від наданих займів, повернення раніше взятих кредитів, ресурсів, утворених з довоєнної зовнішньої заборгованості Японії, а також за рахунок виручки від продажу облігацій японських державних займів. З 1949 по 1953 рік загальні надходження в "еквівалентний фонд" склали 400 млрд. ієн; 61 % з них припадав на безпосередньо американську "допомогу" [3]. Цей фонд зіграв подвійну роль. З одного боку він сприяв укріпленню японського капіталу, з іншого – гальмував розвиток малого підприємства. Згодом великий вплив на відносини між двома країнами мала НТР. Японці за рівнем науково-технічного розвитку почали наздоганяти Америку і поступово досягли її рівня. Отже, можна сказати, що американська "допомога" була стимулом для розвитку економіки, бо японці, намагаючись стати незалежними, більш ефективно проводили свою політику.

Таким чином, в результаті дослідження сутності японського "економічного дива", основних факторів, автор дійшов таких висновків:

- високій результативності проведених реформ сприяло те, що вони впроваджувались у комплексі. Саме цим наша країна відрізняється від Японії. Коли у нас приймаються реформи, то вони однобокі, тобто торкаються однієї якоїсь галузі, а не економіки в цілому. Але у цьому і є головна помилка, тому що всі галузі пов'язані між собою і коли одна галузь не реформована, цей зв'язок стає неможливим, виникає неузгодженість, що негативно впливає на економіку. Тому автор вважає, що комплексність реформ є головною складовою їх високої продуктивності;
- саме японський менталітет, їх вроджена працьовитість допомогли країні у виході з кризи. Японці мають високу довіру до уряду, і уряд їм віддячує (високі пенсії, соціальний захист). Надзвичайна

працьовитість дозволяє швидко впроваджувати нові технології та виробляти нові види продукції. Цим Україна також відрізняється від Японії. У нас бюрократія гальмує швидке освоєння нових технологій і підприємцям стає вигідніше виробляти старі види продукції;

- дуже цікавим є те, що військові витрати становили менше 1 % від ВВП. Але така економія коштів дозволила японцям витратити їх на розвиток економіки. В той час була боротьба Японії і Росії за Курильські острови. Чому ж японці витрачали так мало коштів на милітаризацію. На думку автора, вони поклали надію на Америку, яка згідно з договором безпеки між Америкою і Японією є мала право розташовувати на території Японії свої війська. Згідно з Конституцією, прийнятою у 1947 році, японці відмовились від війни. Це був дуже розумний вчинок, через який вони залишилися тільки у виграві від цього.
- дія факторів японського "економічного дива" тривала і у 60-80-ті роки. Низькі ціни на сировину та дешева робоча сила створили міцну основу для подальшого розвитку економіки.

Отже, з'ясувалось, що японське "диво" можна пояснити відомими нам законами. Але все одно, коли згадуємо Японію, на думку спадає щось надзвичайне, екзотичне, неповторне. Адже такою і є Японія...

Література

5. Динкевич А.И. Очерки экономики современной Японии. – М., 1972.
6. Мильнер Б.З. Японский парадокс. – М., 1985.
7. Шарков А.М. Япония и США – анализ современных экономических отношений. – М., 1971.
8. Япония. Экономико-статистический справочник. – М., 1971.
9. Япония: экономика, политика, история. – М., 1989.
10. Маркарянц С. Япония: первые шаги к "экономическому чуду" // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – № 1.
11. Encyclopedia of Knowledge, vol. 10, p. 319.
12. International Economics. – 1992.